
Г л а с н и к
Етнографског института
Српске академије наука и уметности

LVIII (1)

Београд 2010

Г

Е

И

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY
LVIII
No. 1

Editor in chief:
Dragana Radojičić

Interantional editorial board:

Radost Ivanova, Elephterios Alexakis, Peter Slavkovsky,
Gabriela Kilianova, Milica Bakić-Hayden, Ingrid Slavec-Gradišnik, Marina Martynova

Editorial board:

Gojko Subotić, Sofija Miloradović, Jelena Čvorović, Ljiljana Gavrilović,
Ildiko Erdei, Aleksandra Pavićević, Lada Stevanović

The reviewers:

Aleksandar Loma, Ana Luleva, Miroslava Lukić-Krstanović, Mladena Prelić,
Jovanka Radić, Miroslava Malešević, Biljana Sikimić, Slobodan Naumović, Biljana
Marković, Dragana Antonijević, Branko Ćupurdija, Miloš Luković, Staša Babić, Rastja
Stolična, Prvoslav Radić

Secretary:
Marija Đokić

Accepted for publication by the reference of academician Vojislav Stanovčić, at the V
meeting of the Department of Social Sciences SASA, on June 1st 2010.

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ГЛАСНИК

ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА

LVIII

свеска 1

Главни и одговорни уредник:

Драгана Радојичић

Међународни уређивачки одбор:

Радост Иванова, Елефтериос Алексакис, Петер Славковски, Габриела Килианова,
Милица Бакић-Хејден, Ингрид Славец-Градишник, Марина Мартинова

Уређивачки одбор:

Гојко Суботић, Софија Милорадовић, Јелена Чворовић, Љиљана Гавриловић,
Илдико Ердеи, Александра Павићевић, Лада Стевановић

Рецензентски тим:

Александар Лома, Мирослава Лукић-Крстановић, Младена Прелић, Јованка Радић,
Мирослава Малешевић, Биљана Сикимић, Слободан Наумовић, Биљана Марковић,
Драгана Антонијевић, Бранко Ћупурдија, Милош Луковић, Сташа Бабић, Растја
Столична, Првослав Радић

Секретар уредништва:

Марија Ђокић

Примљено на V седници Одељења друштвених наука САНУ одржаној 1. јуна 2010.
године, на основу реферата академика Војислава Становчића

БЕОГРАД 2010.

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 36/IV, Београд, тел. 011–2636–804
eisanu@ei.sanu.ac.rs
www.etno-institut.rs

Рецензент:
академик Војислав Становчић

Лектор:
Софија Милорадовић

Превод на енглески:
Јелена Чворовић

Коректор:
Марија Ђокић

Техничка припрема
Београдска књига

Штампа:
Будућност, Нови Сад

Тираж:
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије

Део радова у овом Гласнику резултат је рада на пројектима:
Србија између традиционализма и модернизације – етнологија и антропологија
проучавања културних процеса (бр. 147020), *Антропологија и етнологија комуникације у*
савременој Србији (бр. 147021) и *Етнологија: Савремени процеси у Србији, суседним*
земљама и дијаспори (бр. 147023), које је у целини финансирало МНТР РС.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39(05)

Гласник Етнографског института = Bulletin of the Institute of Ethnography /
главни и одговорни уредник Драгана Радојичић. – Књ. 1, бр 1/2 (1952) – Београд :
Етнографски институт САНУ (Кнез Михаилова 36/IV), 1952 – (Београд : Академска
издања). – 24 cm

Годишње
ISSN 0350-0861 = Гласник Етнографског института
COBISS. SR-ID 15882242

Садржај

Summary

<i>Мирослава Малешевић</i> , Рађање олимпијског пламена: античка Грчка и европски идентитет (II)	7
<i>Miroslava Malešević</i> , Birth of Olympic Flame: Ancient Greece and European Identity (II)	24
<i>Ким Дихјанг</i> , Андрићева докторска дисертација у светлу односа Истока и Запада	27
<i>Kim Djihyang</i> , Andrić's Dissertation in the Contexts of East and West	37
<i>Александра Павићевић</i> , Смрт у медијима	39
<i>Aleksandra Pavićević</i> , Death in Media	55
<i>Тијана Цвјетићанин</i> , Чији „Рођак са села“? Идеолошко читање једног медијског текста	57
<i>Tijana Cvjetičanin</i> , Whose "Cousin From the Countryside"? Ideological Reading of a Media Text	67
<i>Ивана С. Башић</i> , Зашто се први мачићи у воду бацају? Иконичност лексема <i>мачка</i> и <i>који</i> (I)	69
<i>Ivana S. Bašić</i> , Why Do First Kittens End Up Down the Drain? An Iconic Meaning of the Lexema <i>Cat</i> and <i>Litter</i>	82
<i>Марина Симић</i> , <i>Виг</i> и <i>виђење</i> : режими знања и апропријација других у етнографским музејима и етнографском филму	85
<i>Marina Simić</i> , <i>Vision and Visuality</i> : Regimes of Knowledge and Appropriation of Others in Ethnographic Museums and Ethnographic Film	99
<i>Гордана Блајојевић</i> , Институционализоване хуманитарне акције и етничка дистанца на примеру Грка и Срба данас	101
<i>Gordana Blagojević</i> , Institutionalized Humanitarian Actions and Ethnic Distance Given in the Example of Greeks and Serbs Nowadays	110
<i>Јованка Рагић</i> , Род у природи, граматички и друштву	113
<i>Jovanka Radić</i> , Gender in Nature, Grammar and Society	127
<i>Сања Злајић-Новић</i> , Трансфер и контратрансфер у етнографским истраживањима	129

<i>Sanja Zlatanović</i> , Transfer and Counter-Transfer in Ethnographic Research	138
<i>Јована Диковић</i> , Метафоре у оквиру политичког дискурса	141
<i>Jovana Diković</i> , Metaphors in Political Discourse	155
<i>Весна Трифуновић</i> , Интернет као терен: пример сакупљања фолклорне грађе	157
<i>Vesna Trifunović</i> , Substituting Internet for a Traditional Fieldwork: Collecting Folklore Data on Internet	168
<i>Лага Сивановић</i> , Између фикције и збиље, између историје и мита: <i>Медеја: ѝласови</i> Кристе Волф, Рецепција њене приче	169
<i>Lada Stevanović</i> , Medea in the Past and in the Present: (Re)constructing the Identity of a Woman and a Foreigner in the Novel <i>Medea</i> by Christa Wolf	184
<i>Јелена Чворовић</i> , Приче мачванских Рома: наратив као стратегија учења	185
<i>Jelena Čvorović</i> , Gypsy Stories: Narrative as a Teaching Stratagem	200
<i>Ивица Тодоровић</i> , Традиција поново. Стратегијски концепт савремених проучавања традиционалне духовне културе Срба – сажети осврт	201
<i>Ivica Todorović</i> , Again on Tradition: Strategic Concept of the Contemporary Studies of Traditional Serbian Spiritual Culture – a Brief Overview	214
Научна критика и полемика	
<i>Гордана Блајојевић</i> , Зборник радова са научног скупа Димитрије С. Лукатос и грчка лаографија (Πρακτικά επιστημονικής ημερίδας Ο Δημήτριος Σ. Λουκάτος και η Ελληνική Λαογραφία, Δημοσιεύματα του Κέντρου έρευνας της Ελληνικής λαογραφίας, αρ. 27, Αθήνα 2008. 244 стр.)	217
<i>Лага Сивановић</i> , Лидија Радуловић, Пол/род и религија, конструкција рода у народној религији Срба, Етнолошка библиотека, књига 42, Београд 2009.	219
<i>Драјана Рајковић</i> , Станислав Станковић, Границе призренско-тимочких говора у власотиначком крају, Лингвогеографска слика власотиначког краја	221
<i>Јована Диковић</i> , Данијел Синани, <i>Русаље</i> , Етнолошка библиотека књига 41, Српски генеалогски центар, Београд 2009, 336 стр.	226

УДК: 393:316.72(497.11)“1960/2007”;
393:070(497.11)“1960/2007”
примљено за штампу: 10. 3. 2010.

Александра Павићевић

Етнографски институт САНУ, Београд
aleksandra.pavicevic@ei.sanu.ac.rs

Смрт у медијима¹

Утицај медија на свакодневни живот савременог друштва више је него позната чињеница. Медији су ти који значајно учествују у конструисању, али и сублимисању јавног мњења, постајући тако врста интерактивног „прозора“ друштвене комуникације и продукције доминантних културних образаца. Због тога они представљају моћно средство политичке пропаганде и манипулације. Но уколико се, бар за тренутак, употреба медија у политичке сврхе остави по страни, видећемо да се њихова свеприсутност у свакодневном животу одражава и у сфери базичних друштвених институција, мишљења и понашања, те да они у одређеној мери представљају замену за различите механизме (ритуалне) катарзе, које је поседовало традиционално друштво.

Овај рад је посвећен проучавању феномена смрти, односно слике смрти коју креирају медији, и то првенствено штампани. Извршен је покушај анализе и давања одговора на питања: чије и које смрти „заслужују“ медијску пажњу, на који начин их медији презентују, како медији третирају „обичне“ смрти, а у којим ситуацијама и, опет, на који начин, врше хероизацију појединих покојника и њихових последњих животних тренутака? Да ли и како медији „дозирају“ количину подношљивог присуства смрти у јавном говору, на који начин се идеолошке матрице рефлектују кроз ову слику, и да ли проток времена и развој медија доносе неке промене по овом питању? Анализа се односи на медијски простор Србије, а акценат је стављен на издања дневног листа *Политика* од 1963 до 2000. године, као и на издања неколико других дневних новина и листова који су излазили након 2000. године.

Кључне речи: смрт, медији, обични људи и хероји, идеологија, страх и катарза.

Утицај медија на свакодневни живот савременог друштва више је него позната чињеница. Медији су ти који значајно учествују у конструисању, али и сублимисању јавног мњења, постајући тако врста интерактивног „прозора“ друштвене комуникације и продукције доминантних културних образаца. Због тога, као што је познато, они представљају моћно средство политичке

¹ Овај текст је резултат рада на пројекту Етнографског института САНУ, бр.147021, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

пропаганде и манипулације. Но уколико се, бар за тренутак, употреба медија у политичке сврхе остави по страни, видећемо да се њихова свеприсутност у свакодневном животу (било кроз забавне, било едукативне или информативне садржаје) одражава и у сфери базичних друштвених институција, мишљења и понашања, те да они на изванредан начин представљају замену за различите механизме колективне (ритуалне) катарзе, оне које је поседовало премодерно друштво. Наиме, као што је телевизијски апарат у једном тренутку медијске револуције постао (метафоричка) замена за домаћи олтар, тако су садржаји различитих медија данас постали компензација за неучествовање у колективном обреду (или неком нерелигијском дешавању). Потоњи је у традиционалном контексту омогућавао усхићење, прочишћење и повратак у свакодневицу након преломних друштвених догађања, док у савременом друштву ову улогу умногоме преузимају медији, који обнављање културне реалности врше стварањем конструктивне слике о њој.

Најзначајнији тренутак у процесу претварања средстава јавног информисања (о свету око нас) у средства конструисања (слике) света око нас вероватно је био улазак телевизијских апарата у домове и знатно омасовљење њихове употребе (Драгићевић-Шешић 2007: 765). Телевизијски програм не само да је почео да све више испуњава време доколице него да га на изванредан начин и ствара.² Све што се дешавало након тога у медијско-информатичком смислу било је трка у технолошком усавршавању средстава за производњу *сйварносџи*, као и трка за придобијање што већег аудоторијума. Она је неизбежно водила трансформисању *сйварносџи* у сензацију и спектакл, у коме је уверљивост, а не истинитост била примарни захтев (Тома 1985 II: 302; Лаш 1986: 85).

Но, ове мање-више познате чињенице нису биле главни разлог за избор теме овог рада. Оно што ме је подстакло да проучавање феномена смрти ставим у контекст његове медијске обраде јесте утисак да садржаји медија у великој мери пркосе увреженом (академском?) схватању да модерно друштво одликује непрестано потискивање идеје и говора о смрти (Горер 1998; Тома 1985 II: 133). Овај утисак се посебно односи на визуелне медије, какви су телевизија и филм, из којих слике смрти не само да нису потиснуте, него се на њима, чини ми се, посебно инсистира. Када је реч о филму, филмофилма је вероватно близак пут који је америчка филмска продукција прошла од приказивања смрти путем њеног симболичког наговештаја до представа ултранасилног убијања и ултраексплицитног умирања.³ Многобројни серијали о детективима-форензичарима, све популарнији од краја деведестих година двадесетог века, нагостили су потпуни крај филмске метафоре и почетак последње фазе десакрализације (слике о) смрти. Документарни филм о еутаназији који је 2007. године снимиио канадски режисер, Џон Заритски, иако жанровски не

² Ово је наравно било повезано са глобалним тенденцијама реорганизације и схватања рада и слободног времена, које су биле резултат процеса индустријализације, урбанизације и технолошког развоја (Борђевић 2009: 24).

³ Л. В. Тома наводи податак да су у Паризу током 1968. године, од 400 приказаних, 262 филма говорила о смрти (нарочито насилној) и приказивала мртваце (Тома 1985 II: 120).

припада гореописаном процесу, представља његову потврду.⁴ Снимивши сам чин „асистираног самоубиства“, који је приказан на канадској и швајцарској телевизији и на неколико филмских фестивала, овај документариста је, можда и ненамерно, поставио више питања, међу којима је оно везано за оправданост захтева за легализацијом еутаназије само најочигледније. Невидљивост болесних и умирућих у свакодневици (пост)модерног друштва и илузија о сопственој бесмртности, са једне стране, а спектакуларне сахране и оплакивање *йосебних* покојника, те *наслађивање* призорима *шуђе* смрти, са друге (Тома 1985 II:120), неке су од унутрашњих контрадикторности и извора тензије савременог човека, на које асоцира поменути документарца. И више од тога: он подсећа да корак између *филмске смрти* и реалне смрти, коју ћемо ускоро можда гледати и у играном филму постаје све мањи. Ову тенденцију, чини се, потврђује и чињеница све веће популарности живих шоу-програма, гладијаторског типа, чија бруталност и могућност повреде учесника служе забави гледалаца ТВ станица које ове емисије емитују.⁵ Да ли се може очекивати да се у једном тренутку као врхунац сензације и пожељног емотивног набоја посматрача испостави управо смрт такмичара? Да ли је могуће да ће такав догађај постати истовремено и толико обичан и толико снажан да задовољи укус светине? Да ли је то пут којим ће се смрт као темељно извориште свих амбиваленција и контрадикторности културе изједначити сама са собом, и на тај начин престати да постоји као реалност појединца? Да ли ће таква еволуција у поимању смрти довести до стварања друштва окруженог смрћу, а без свести о њој, друштва блиског оном из Хакслијевог *Врлој новој свету*?⁶

Но, директно приказивање смрти, односно дочаравање посмртног амбијента, није ни тако нова појава. Британском аудиторијуму је већ 1952. године било омогућено да прати директан пренос сахране краља Џорџа VI. Величина тог аудиторијума процењује се на око четири милиона, што је за то време био позамашан број гледалаца (Драгићевић-Шешић 2007: 734.). Од тада, па до данас, скоро да није било значајнијег светског владара и државника чији испраћај у *вечности* није документован телевизијским камерама (Павићевић 2009а: 227).

⁴ О томе види на: http://www.bbc.co.uk/serbian/news/2008/12/081211_euthanasia.shtml

⁵ Овде мислим на емисије „Викинг“ (Wiking) и „Вајп аут“ (Wipe out), које се приказују на Фокс телевизији. Сјајну метафору савременог друштва, као својеврсне арене, смрти свакако представља и филм Ролербол (Rollerball), режисера Нормана Џуисона (Norman Jewison), који је још 1975. године наговестио тенденцију о којој овде говоримо.

⁶ О томе да смрт представља један од ретких, још увек *живих* извора оригиналности најшире схваћене медијске комуникације и инспирације сведочи и случај једног од тренутно најутицајнијих немачких уметника, Грегора Шнајдера (Gregor Schneider), који је изразио жељу да креира изложбу на којој би, као главни експонат, изложио умирућег човека. Види: <http://www.blic.co.yu/kultura.php?id=38896>. Ипак, овакав уметнички концепт би можда требало сагледати и у светлу Лашовог запажања о осиромашењу средстава уметничког изражавања: „Стални експерименти у уметности створили су такву збрку стандарда, да су шок и новина једине преживеле мере врсноће, а у мучним се временима оне састоје од чисте ружноће и баналности“ (Лаш 1986: 119).

Слика смрти у визуелним медијима свакако заслужује подробнију и компетентнију анализу од оне коју смо у прилици да пружимо на овом месту. Главно тежиште овог текста, стога, представља анализа штампаних медија (поглавито дневних новина и појединих часописа у којима наилазимо на текстове релевантне за тему којом се бавимо) који су излазили у Србији током друге половине 20. и почетком 21. века. За разлику од визуелних средстава јавне комуникације, која, као што смо споменули, по природи свог комуникацијског кода, директније сугеришу идеју о томе шта смрт јесте или шта треба да буде,⁷ штампани медији (барем у намери) своју слику стварности граде примарно на информацији, односно – интерпретацији информације. Занимало нас је зато да откријемо да ли се и на који начин евентуални друштвени/културни образац, односно идеја о смрти, пројављује кроз информацију о смрти (углавном) обичних, широј јавности непознатих људи. Да ли се кроз ове текстове може открити став друштва према последњем животном чину, или је њихова улога да тај став формирају? Да ли историјско-политичко-идеолошки контекст утиче на промену јавног говора о овој теми и да ли штампани медији прате тенденције о којима је било речи у вези са филмом и телевизијом?

Акцент анализе стављен је на период од шездесетих година 20. века до данашњих дана. Овај период је изабран делимично насумично. Са једне стране, било је неопходно донекле ограничити временско поље истраживања и учинити га што практичнијим у смислу доступности и количине извора, а са друге, јасно је да се ради о периоду који је обележен управо снажном експанзијом медија свих врста и повећањем њихове улоге у свакодневном животу друштва. Осим тога, жива културолошко-идеолошко-политичка позадина овог процеса у југословенском друштву обећавала је занимљиву истраживачку авантуру.

Међутим, почетак истраживања био је обесхрабрујући, тако да је остало само да се уздамо у искуство творца латинске пословице *Per aspera ad astra*.

Првобитна идеја о начину прикупљања грађе – наиме, да се насумице изабере по два месеца током такође насумично изабраних годишта, те да се забележе и анализирају сви текстови који доносе вести о смрти, у почетку је деловала као потпуно бесплодна. У издањима из изабраних година и месеци, тачније из 1963, 1972. и 1973. вести о смрти биле су кратке, искључиво информативне, најчешће без икакве фотографије. Налазиле су се на странама далеко од ударних наслова и тема, и све заједно су биле врло неупадљиве. Свакако, услов да се „изађе“ из анонимности читуља, које су, узгред буди речено, 1963. године још увек биле без фотографија и скоро потпуно неиздиференциране од остатка огласа, била је „неприродна“ смрт, односно смрт у саобраћајној несрећи, убиство, самоубиство, несрећа на раду и сл. Текст о несрећном догађају подсећао је, међутим, на нешто детаљнију читуљу и био је подјед-

⁷ Иако донекле методолошки недоследно, овде је због обимности и релативне недоступности грађе у потпуности изостављен садржај информативног телевизијског програма, као што су *Дневник* или *Вест*, тако да се горња опаска односи на директне преносе одређених догађаја, на документарне, игране и едукативне садржаје.

нако скроман без обзира на пол, узраст и број жртава. Тако, на пример, *Полићика* од 3. и 4. јануара 1963, у рубрикама смештеним између 8. и 12. стране, укратко извештава о неколико трагичних догађаја током новогодишње ноћи; три дана касније, 6. јануара, на истом месту појављује се опет неколико краћих вести о погибијама и убиствима, а 9. јануара је неколико редова на првој страни заслужила вест о погибији тридесет и шест иранских радника који су се удавили у персијском заливу.⁸ Чинило се, дакле, да се овде ради о информацијама без икакве друге, скривене позадине или поруке. Зачудо (бар у односу на првобитна очекивања), слично је било и са вестима о смрти неких мање значајних функционера, председника општина, бивших партизана, и генерално узев, људи чије су кратке биографије (објављене у оквиру вести о њиховом упокојењу) указивале на њихову приврженост идејама и циљевима НОБ-а и на активно учешће у изградњи самоуправног социјалистичког друштва.⁹ За разлику од неких каснијих периода, а посебно за разлику од наших скорашњих искустава везаних за јавни говор о смрти познатих, јавних личности, медијска информација која је током шездесетих и почетком седамдесетих година двадесетог века пратила ове догађаје била је сасвим скромна и, чини се, небитна за конструисање било какве слике о смрти. Ипак, медији јесу стварали сасвим одређену представу о овој животној неминовности, и то представу која је почивала на комбинацији традиционалних схватања и атеистичке идеологије. И у једном и у другом контексту смрт је неминован, очекиван и, стога, обичан догађај, чија се евентуална трагичност налази у сенци обећане *ћобеће* – метафизичке реалности, са једне стране, те идеје напретка и изградње друштва благостања, са друге.

Ову димензију посматрања отворио је догађај који је успео да *исћлива* из, испоставило се, варљивог света тишине свакодневности медијског извештавања. Био је то катастрофални земљотрес у Скопљу 26. јула 1963. године, у коме је погинуло близу хиљаду људи.¹⁰ Величина ове катастрофе пласирала је вести о страдању на прве странице *Полићике*. Велики наслови, затамњена слова, фотографије рушевина. Међутим, структура, рапоред и садржај информација откривају одлике актуелних идеолошких матрица између штампаних редова.

⁸ Б. М. Трагичан дочек Нове године. Учитель из Трста удавио се у потопљеном аутомобилу, *Полићика* 3. јан. 1963, 8; М. О. Трагичан крај новогодишње ноћи на Крки, *Полићика* 4. јан. 1963, 8; Пилот Силвио Мрак изгубио живот својом непажњом, *Полићика*, 6. јан. 1963, 8; Боривоје Јанковић, Два југословенска емигранта убила и опљачкала богату удовицу у Ници, *Полићика*, 6. јан. 1963, 10; Н. Мишчевић, Тежак злочин у близини Лознице, *Полићика*, 6. јан. 1963, 12. Тридесетишест иранских радника удавило се у Персијском заливу, *Полићика*, 9. јан. 1963, 1.

⁹ В. Д. Умро Јован Диковић. Председник прве комунистичке општине у Лесковцу, *Полићика*, 3. јан. 1963, 7; Љ. А. Умро Стеван Мрдаковић, дугогодишњи председник општине милешевске, *Полићика*, 1. јун 1963, 6.

¹⁰ Информације и медијска слика о овом догађају донекле су усмерили даљи избор годишта издања новина које сам укључивала у анализу. У овоме су значајну улогу одиграли и интернет претраживачи уз помоћ којих сам, упитима: *земљотреси* и *ћрагедије*, дошла до датума битних догађаја из ових категорија.

Политика је 26. јула 1963. године, штампала ванредно издање листа посвећено трагедији у Скопљу. Цела насловна страна, као и остале четири стране овог издања, биле су испуњене вестима о незапамћеним димензијама природне катастрофе, нагађањима о броју жртава и помоћи која је упућена у македонску престоницу. У прилозима су описани потресни призори рушевина, вапаји људи који су остали затрпани испод њих, безнађе мајке која, држећи своје двоје погинуле деце, седи испред згаришта некадашње куће. Поред тога, ту су апели, позиви за помоћ сваке врсте – од откопавања рањених и погинулих до добровољног давања крви и прихватања оних који су остали без крова над главом. Наредно издање *Политике*, од 27. јула, првих девет страна посвећује истој теми. На првој страни је – као ударни – истакнут наслов о проглашењу дводневне жалости у читавој земљи, испод кога се налазила подједнако упадљива вест о томе да је из свих крајева СФРЈ упућена помоћ пострадалом подручју (*Политика* 27. јул 1963: 1). Овде се налазио још и поновљени текст из ванредног издања (Поповски 1963: 1). И то је било све што се тиче директног помињања смрти. На наредним страницама, дакле – до 9. стране, објављена су причања преживелих о томе како их је и где затекао земљотрес, и како је то изгледало „уживо“, пренете су вести о помоћи која непрестано стиже из свих република, о томе да „СИБ предузима све мере да ублажи несрећу“, о одјецима трагичног догађаја у иностранству, о саучешћима која су стизала од страних државника и влада, о *свећим примерима хуманизма и солидарности*... (*Политика* 27. јул 1963: 2–9). Тек на деветој страни могао се пронаћи списак 123 откопане и идентификоване жртве земљотреса (*Политика* 27. јул 1963: 9). Занимљиво је поменути да је, осим фотографија рушевина, на трећој страни овог издања објављена и фотографија потписана са „Превијање рањеника у парку“, а на седмој страни – фотографија на којој је приказано ношење рањених. Ове фотографије нигде у околним текстовима нису посебно прокоментарисане. Од десете стране *Политике*, издате другог дана након ове велике катастрофе, почињао је *нормалан животи* светских политичких догађаја, хроника и уобичајених новинских садржаја. Насловна страна је 28. јула 1963. године, дакле, трећег дана ванредне ситуације, била у знаку посете Јосипа Броза Тита Скопљу. Упутства која је председник СФРЈ давао екипама спасилаца, његова „видна потресеност“ призорима уништеног града, саучешће појединцима, те „уверење да ће македонски народ поново бити срећан у нашој социјалистичкој заједници“, представљали су садржај текста о овој посети (*Политика* 28. јул 1963: 1). Посебну занимљивост овог издања представља чињеница да се у њему први пут јављају фотографије са нешто директнијим знацима смрти. На трећој страни се, тако, налази фотографија на којој човек носи носила са прекривеним телом страдалог. Испод фотографије налази се потпис: „Туга за изгубљеним дететом“ (*Политика* 28. јул 1963: 3). На следећој, као и на једанаестој страни, налази се на сугестивне, али опет примарно метафоричне представе: најпре фотографија старице у црној одећи, са марамом на глави, потписана са: „Остала је сама без сина и унучади“ (исто: 4), а затим човек који седи на рушевинама, потписана са: „Човек

који је изгубио целу породицу не одлази са рушевина своје куће“ (исто: 11). Ниједна од ових фотографија није посебно прокоментарисана у околним текстовима. Они су пак били посвећени искључиво извештајима о текућим акцијама помоћи, обнове, солидарности, као и сликама из живота људи у тим ванредним околностима, опет без директног помињања призора смрти или умрлих. У овом броју се поново појављује рубрика *Култура и уметности*, у којој је текст о научним сазнањима везаним за трусна подручја вероватно требало да допринесе осећању сигурности и могућности будућег контролисања или предвиђања природних стихија.

Да је у самом Скопљу ударничка и обновилачка атмосфера умногоме била у сенци личних, трагичних губитака, читаоце *Полиџике* могло је да подсети тек издање од 29. јула...) четвртог дана после катастрофе. Тада је након текстова на првој и другој страни, о одликовању спасилаца од стране Ј. Б. Тита, као и о општој мобилизацији за помоћ настрадалима, на трећој страни ових дневних новина осванула фотографија која је приказивала људе како седе на гробљу, поред сандука са својим мртвима. Испод фотографије је био потпис: „Сахрана првих жртава“. Слична слика смрти, односно *њеној исцраћаја*, поновљена је и на осмој страни истог броја. Овде су били приказани војници који спуштају сандук у раку, а поред њих жена која плаче и човек који се држи за главу. Потпис испод фотографије био је: „Последњи опроштај“ (*Политика*, 29. јул 1963: 3, 8). Као и у претходним ситуацијама, ове фотографије биле су окружене текстовима у којима није било речи о догађајима које приказују. Осим тога, овим издањем доминирала је вест и духовити текстови о спасавању белгијског брачног пара који је неколико дана био затрпан испод рушевина хотела „Македонија“ (исто:4). Телеграми саучешћа Титу, као и писање светске штампе о катастрофалном земљотресу, већ су биле устаљене рубрике. Током последња два дана интензивног извештавања о стању у Скопљу наилазимо на текстове који (непостојећу) реторику трагедије успешно замењују говором статистике и екологије. Укупан број мртвих, као и број пронађених а *незаконитих лешева*, опасност од њиховог труљења, као и недовољна дубина рака у коју су жртве земљотреса сахрањиване (*Политика* 30. јул 1963: 4, 9), заузимају, међутим, тек незнатан простор између болдираних наслова о обнови привреде, оснивању стамбеног фонда, отварању трговина и сличним наговештајима нормализације стања (исто: 1, 10). Једна од многобројних личних трагедија добила је ипак медијски простор, и то 31. јула, шестог дана од катастрофалног земљотреса. На четвртој страни *Полиџике*,...) тада је изашао скроман текст о оцу који је допутовао из Београда да би ископао своју погинулу деветнаестогодишњу ћерку, која је у Скопљу проводила летњи распуст.

Претходно излагање намеће два прелиминарна закључка. Медијска слика смрти у проучаваном периоду била је у функцији идеолошке инструментализације масовног страдања становништва, које је искоришћено за промовисање актуелног политичког и друштвеног уређења као дораслог оваквим догађајима, те и за представљање СФРЈ као државе од великог угледа у свету. Са друге стране, могло би се рећи да су новине вршиле маргинализовање самог догађаја

смрти, како би се спречило ширење страха, панике и безнађа, те створила конструктивна слика *живоџа који њече даље*. Ово се свакако уклапа у ону констатацију с почетка текста – да модерно друштво одликује потискивање слике смрти говора и сусрета са смрћу, посебно у јавном простору. Но, питање које остаје гласи: Како је то било могуће? Како је било могуће не говорити о смрти поред хиљаду мртвих? Како је било могуће не писати о страшним призорима умирања, личних губитака и трагедија? И како ћемо онда објаснити бројне, сасвим експлицитне слике смрти са којима се срећемо у новинама, и уопште, у медијима данас? Сматрам да одговор на ова питања лежи у већ поменутом размишљању, наиме у томе да је представа смрти у овом периоду била заснована на комбинацији традиционалних и модерних, односно, у том тренутку доминантно атеистичких схватања овог феномена – традиционалних, у којима се смрт прихвата као неминовност природног, али и својеврсног метафизичког тока ствари, и атеистичких, која утеху ове неминовности налазе у обећању *будућих* (земаљских) *добара*.

У овом се периоду, дакле, од смрти не бежи, али се она и не глорификује. Оплакивање покојника обавља се у сфери приватног, а њу – изгледа – у великој мери одликује управо традиционални религијски концепт, о чему сведочи чињеница да се у највећем броју читуља објављених током 1963, 1972. и 1973, које позивају на периодично сећање на покојника, помињу четрдесетодневни, полугодишњи или годишњи помени и парастоси. У јавном простору и говору, међутим, рачуна се на ову очекиваност смрти, својствену традиционалним схватањима. Она, изгледа, представља добру платформу за пласирање идеје о могућности својеврсне победе над смрћу, до које ће, услед незаустављивог технолошког напретка, а изнад свега – услед доследног идеолошког просвећивања, једном неминовно доћи.¹¹ Улога медија у конструисању овакве слике незаменљива је у модерном друштву. Они уносе равнотежу у однос између приватног и јавног, појединачног и колективног, између трагичног и победничког, болног и патетичног, метафизичког и позитивистичког. Један *In memoriam* текст у *Полицији* од 30. јула 1963. године,...), као каква идеолошка икона, сведочи о доминантном културном обрасцу израслом из ових амбивалентности. У њему ожаложћена породица обавештава јавност да ће уместо годишњег помена „драгој свекрви и нани, Пави Перовић“ приложити 15.000 динара за помоћ пострадалима у Скопљу.

Историјско-политички контекст оваквог схватања смрти, односно формирања његове медијске слике, веома је битан за његово разумевање, али и за разумевање онога што се дешавало у каснијим периодима. Наиме, медијска слика смрти коју смо у горњем излагању *уоквирили* својствена је и могућа само у условима јаког секуларног идеолошко-политичког система.¹² Њега

¹¹ О овој тежњи да се смрт победи изван религијских оквира пише опширно Л. В. Тома (Тома 1980 II: 89)

¹² Кажем *секуларној* пошто се (државне) идеологије које карактерише близак однос државе и цркве (дакле, оне које се позивају на религијске вредности) умногоме заснивају управо на

одликује јасна, одлучна и снажна идеја о смислу живота изван религијских оквира. Он нуди солидну компензацију за *Царство небеско*, у виду државе благостања и напретка, засноване на солидарности, хуманизму, братству и јединству. Глорификовање смрти у секуларној идеологији испоставља се као знак њеног слабљења и деградације, са једне стране, или неуобличености и неутемељености, са друге. О првом случају сведоче дешавања, односно медијска слика смрти од краја седамдесетих, па скоро до краја осамдесетих година двадесетог века.

Познато је да је смрт Јосипа Броза 1980. године означила почетак нове ере у историји СФРЈ. До тада наизглед стабилан државно-политички систем почео је да открива своје озбиљне недостатке. Данас је јасно да је идеолошки консензус на коме је почивало југословенско државно и друштвено уређење био довољан у питање и пре овог догађаја, али то није било видљиво у јавном говору. Ипак, у светлу претходно изнесене хипотезе, медијска слика смрти крајем осамдесетих може се узети као индикација слабљења актуелне идеолошке матрице.

И у овом времену, „обични“ смртници умиру *ишхом* смрћу. У новинама има вести о саобраћајним несрећама, убиствима и другим „неприродним“ начинима умирања, али оне су, као и у претходном периоду, кратке и неупадљиве. Ипак, има и другачијих примера. Тако *Политика* од 13. новембра 1979. године објављује изненађујуће велики текст о двоструком убици осуђеном на смрт, па помилованом. Неколико дана касније, у истим новинама излази текст о истрази убиства извесне Соње Нетиг, са веома детаљним извештајем о патолошком вештачењу тела жртве (*Политика* 22. новембар 1979: 10). Нове новинарске и аналитичке приступе оваквим догађајима открива и то што су сада ови текстови потписани именом новинара, што до тада углавном није био случај. Поред тога, пажњу буди умножавање *слика* смрти и у рубрици *Фелџон*, као и у *Културном додатку*. У првој наилазимо на *фелџон* о Јовану Скерлићу, у чијем једном делу су опширно описани његова смрт и погреб (*Политика* 7. нов. 1979: 23). Ту је и *фелџон* о Дражи Михајловићу, унутар кога се налази фотографија која приказује човека обешеног о дрво и два немачка војника која се, стојећи поред њега, смеју (*Политика* 24. нов. 1979: 24). *Културни додаток* од 24. новембра 1979. године,...) доноси текст „*Песников гроб у туђини*“, посвећен Растку Петровићу, односно његовој смрти и тестаментарној жељи да буде пренет у домовину. Ипак, оно што је посебно занимљиво, барем када су појединачне смрти у питању, јесу вести и текстови поводом смрти функционера, бораца НОБ-а, чланова ЦК СК Југославије и других активних приврженика идеји социјалистичке револуције. Оне су сада, за разлику од претходног периода, више него истакнуте. Тако је, на пример, смрт Ђуре Пуцара Старог, „једног од најзаслужнијих бораца југословенског револуционарног радничког

слављењу смрти и мртвих – што кроз поштовање моштију и реликвија, које је одликовало владарску идеологију средњовековних држава, па међу њима и Србије, што кроз спектакуларно сахрањивање државника, политичара и јавних личности, које одликује новију, опет, не само српску историју (Павићевић 2009 б).

покрета“, добила, болдираним насловом наглашен, простор на првој страни *Полиџике* од 13. априла 1979. године, а у БиХ, одакле је Пуцар био родом, проглашена је тим поводом дводневна жалост. Све до преноса посмртних остатака овог угледног политичког радника, *Полиџика* је ударни новински простор посвећивала текстовима којима је вршена хероизација његовог лика и дела, као и текстовима који су извештавали о активностима одбора за испраћај и сахрану његових посмртних остатака. Посвећеност изградњи братства и јединства, те *судбинска* опредељеност за револуцију и њене тековине, сарадња са Титом, те одликовање које је овај посмртно доделио Пуцару, само су неки од садржаја текстова који су се три дана налазили на насловној страни *Полиџике* (Политика 13–15. априла 1978: 1). Међутим, овакав медијски простор није био намењен само тако високим и значајним функционерима. У њему су значајно место имале и смрти политичких радника који су се налазили на нижим лествицама хијерархије заслуга, моћи и угледа. Тако, истога дана када је објављена вест о Пуцаревој смрти, *Полиџика* читавау страну, додуше тек десету, посвећује сахрани тадашњег председника СО Нови Београд, др Новице Благојевића. Благојевић је сахрањен у Алеји великана на Новом гробљу у Београду, уз одржавање почасне страже и посмртних говора, а унутар текста који извештава о овом догађају налази се и фотографија потписана са: „Хиљаде грађана присуствовало је сахрани др Новице Благојевића“. На слици се види мртвачки сандук прекривен државном заставом и доста људи око њега. (Политика 13. април 1979: 10). Донекле патетичан тон у говору о самој смрти такође је новитет у односу на претходни период, па се она представља као тежак губитак и као кобни догађај који долази у тренутку када је „требало славити заједничке успехе у развоју“ (Политика 13. април 1979: 2, 10).

Ипак, оваква ситуација није била неочекивана. Смрт знаменитих прегалца социјалистичког друштвеног поретка била је још једна могућност за потврду идеја за које су се борили. Посмртна реторика у овим случајевима обећавала је покојнику вечну славу и памћење захвалних потомака и идеолошких наследника, а суштински је служила обнављању сећања на битне историјске тренутке уграђене у актуелни систем вредности. Међутим, што је више та реторика почивала на говору о самој смрти, то је и наговештај слабљења могућности актуелног идеолошког система да одговори на битна питања људског живота био јаснији. *Par excellence* сведочанство овог процеса представљају смрт и сахрана Јосипа Броза 1980. године, на чему се, међутим, овде нећемо задржавати из два разлога. Прво, овом догађају смо посветили посебан рад (Павићевић 2009а), и друго, циљ овога текста био је да одговори на питање медијске слике смрти првенствено *обичних* људи.

Наговештај промене посмртне медијске реторике недвосмислено потврђује, опет, извештавање о земљотресу, овога пута у Црној Гори 15. априла 1979. године. Новински текстови штампани овим поводом свакако заслужују посебну литерарну анализу, јер делују као да су потекли директно из гусларске епске традиције, но за такву анализу овде нема довољно простора. Оно што је

занимљиво за тему овог рада јесте чињеница да је у извештавањима о земљотресу у Црној Гори, који је био далеко мањих димензија и однео далеко мање жртава него онај у Скопљу, сама смрт представљена знатно трагичније и драматичније, и – што је најбитније – далеко отвореније него у случају македонске катастрофе. Текстови о земљотресу који је посебно тешко погодио Црногорско приморје, логично, добили су ударни медијски простор, односно, штампани су на првим странама новина, где су остали и неколико дана након догађаја. Они директно извештавају о страдању, умирању повређених, извлачењу из рушевина, и о личним и појединачним губицима (Политика 16. април 1979: 2). Већ првог дана извештавања, на насловној страни *Полиџике*, унутар текста о земљотресу, налазила се и фотографија која је приказивала људе на рушевинама и испод које је стајао наслов: „Извлачење жене из порушеног хотела на Словенској плажи“ (Политика 16. април 1979: 1). И наслови и текстови сугерисали су велики бол и трагичност људских живота – и оних изгубљених и оних који су преживели несрећу. Навешћемо само неке: „Дан великог бола“ (Политика 17. апр. 1979: 1), „Време када су пребројавани мртви“ (Исто: 2), „Нема више Црмнице“ (Политика 18. апр. 1979: 4). Сlike које провејавају кроз текстове дочаравају снажан емотивни набој, и то у кључу традиционалних културних симбола овога краја. Тако се на једном месту говори о трагедији у селу Сотонићи, у којој су живот изгубили девојчица и њен стриц, који се вратио у кућу не би ли је спасао (Политика 17. апр. 1979: 2). Делове текстова „Плач Луке Вулетића“ и „Нема више Црмнице“ пренећемо овде дословно, како бисмо што приближније дочарали утисак који је требало да ови написи оставе на читаоца.

Та хриа камена ѿред којом сеги Лука Вулетић, колико до јуче ујујиру чинила је његов дом. А два сџола ѿред кућом корисџио је само за славља, онда када ѿријатиљи дођу. На ѿим слављеничким сџоловима сада су два ковчеја...

(Милошевић 1979б: 2)

Црмница је сва у црном. Црни ѿосмрџини ѿлакаџи на сџаб-лима ѿрешања у цвеџу. Црни флор на реверима, црне мараме. Нико не лелече. Само ѿуџа, бол и ѿџишиџеносџ. Како и не би: седморо ђака више неће закорачиџи у учионицу. А ѿу је и још мале деце. У ѿородици Вукасовић изџубила је живџи мајка и њена ѿри сина...

(Пушоњић 1979: 4)

Било је, наравно, и овде текстова о помоћи, солидарности, подршци страних земаља, телеграмима саучешћа Титу и његовој посети пострадалом подручју, али они су сада били у другом плану. Дакле, обрнуто од случаја македонског

удеса, у коме су идеје обнове, братства, јединства и солидарности позивале на победу смрти, сада су смрт и трагедија биле те кључне речи чија је снага требало да допринесе обнови друштва и повратку у свакодневицу.

У овом периоду, као што смо видели, *хероји смрти* били су људи пострадали у масовним погибијама, као и угледни политички радници и функционери. Погибија Драгана Манцеа, младог и перспективног фудбалера Партизана, 1985. године, односно, повелики простор који је добило извештавање о овом догађају (Политика 4. септ. 1985: 14), најављује проширење овог *јантееона*, који ће се у току наредне две деценије отворити и за друге припаднике јавних делатности – спортисте, певаче, глумце и актере различитих телевизијских емисија.

Рат који је у југословенском региону вођен током деведесетих година двадесетог века био је, по констатацији многих аналитичара, рат који су отпочели мртви из претходних ратова (Вердери 1999: 99; Радић 2002: 304, 313). Са друге стране, то је био и сукоб у коме су више него значајну улогу играли медији, чији се монопол на интерпретацију *исјине* показао као готово непобедиво оружје моћи и мобилисања јавног мњења.¹³ Но, с обзиром на комплексност овог периода и медијске слике ратова и сукоба, овде ћемо покушати да утврдимо само основне тенденције медијског приказивања смрти. Подробна анализа медија у овом периоду свакако заслужује посебну студију.

Судећи по присуству, односно одсуству отвореног и директног говора о смрти, могло би се закључити да је ово био тренутак поновне идеолошке хомогенизације, краткотрајније и релативније него што је био случај са временом комунизма, али у том тренутку довољно јаке или барем организоване тако да се идеја и слика смрти нађу у сенци идеје националне и државне обнове. Овај период свакако одликује снажна тенденција потпуне политизације медијског, односно јавног говора о смрти. *Обичне смрти обичних људи* заузимају незнатан медијски простор, док се вести о погибијама изазваним распиривањем ратне и усложњавањем политичке ситуације у потпуности налазе у функцији оправдавања политике владајућег режима. Тако се, као једна од првих фотографија на страницама *Политике* из овог периода, која отворено приказује мртво тело, појављује слика милиционера погинулог у мартовским опозицијским демонстрацијама 1991. године (Политика 27. март 1991: 19, 22). Ученику који се налазио међу демонстрантима и који је погинуо истом приликом посвећено је свега неколико реченица у оквиру истог текста (исто: 22). Занимљиво је приметити да су ударне стране *Политике* током првих ратних година на простору Југославије биле намењене *јтраичном* и *мучком* страдању и убијању *недужној* цивилног становништва, док су извештаји о ратним погибијама војника или у потпуности изостајали или су добијали незнатан новински простор. Тако се на првој страни *Политике* нашло убиство српског

¹³ *Ошкочавање мртвих* (метафоричко и реално) из Другог светског рата било је потпомогнуто и текстовима у штампаним медијима. Тако у Политици, у пролеће 1991. почиње да излази фелтон о усташким злочинима и страдању Срба изван Србије (нарочито у Херцеговини и Хрватској) (Политика 31. март 1991: 21).

свата у Сарајеву, које је касније сматрано „окидачем“ сукоба у том региону (Политика 2. март 1992: 1). Претходне године, такође на првој страни, *Политика* је штампала текст о погибији четворице чланова екипе ТВ Београд, на зарађеном банијском подручју (Политика 11. октобар 1991:1). Акцентовање оваквих и сличних догађаја вероватно је било усмерено ка стварању јавног мњења које ће са благонаклоношћу гледати на политичке и стратешке потезе руководећих људи и институција.

Основне тенденције представљања смрти у јавном говору, које се могу запазити већ на основу анализе штампе која је излазила током првих ратних година, крећу се у три основна правца. Један је хероизација смрти *обичних* људи, цивила који су били жртве растуће међунационалне нетрпељивости. Њихова погибија је представљана у светлу одбране *идеала слободе* говора, што је био случај са погинулим новинарима (Политика 11. окт. 1991: 9) или вероисповедања, за шта је добар пример била поменута трагедија на српској свадби у Сарајеву. Овакво тумачење смрти задржало се све до краја деведесетих година, када је, на пример, погибија радника РТС-а, страдалих у НАТО бомбардовању зграде Телевизије, представљена у кључу егземпларне смрти и професионалног и националног *јоноса* за који су они *јоложили своје животе* (Политика 25. апр. 1999: 23). Сасвим извесно и снажно антиратно расположење и код већег дела грађанства и у оквиру опозиционих политичких странака није погодало баналном и драстичном приказивању смрти и мртвих. ОвOME се изгледа прибегавало само у ситуацијама када је било извесно да ће шокантност призора бити недвосмислена и да ће представљати потврду и оправдање стратешких потеза владајућих структура. Такав је, на пример, био случај погибије албанских избеглица – жртава НАТО бомбардовања цивилног конвоја. Током три дана након овог догађаја, на насловној страни *Политике* излазиле су фотографије на којима су се видела разбацана и раскомадана тела погинулих (Политика 16-18. априла 1999: 1). Овакви призори нису, међутим, били доступни широј јавности у случају бомбардовања, на пример, Ниша, Приштине или Алексинца, у којима је такође погинуло више десетина особа (Политика 8. апр. 1999: 15, 17).

Настојање политичких власти у Србији током деведесетих година да успоставе континуитет са традицијом борбене обнове српске државности, чији је симбол била династија Карађорђевић, одражавала се и на медијски говор о смрти. Парастос краљу Александру Карађорђевићу, који је на дан његовог убиства у Марсељу служен у београдској Саборној цркви, доспео је тако на насловну страну *Политике* 10. октобра 1991, а неколико дана након тога, новинари овог листа известили су о опроштају од принца Ђорђа Карађорђевића, који се такође одиграо у Саборној цркви. Тело покојног принца, сахрањеног на Новом гробљу у Београду 1972. године, пренето је у Саборну цркву, где је патријарх српски Павле служио помен. Након вишечасовног мимохода грађана, који су се на тај начин опростили од овог српског краљевића његово тело је пренето у породични маузолеј на Опленцу (Политика 19. октобар 1991: 12).

У вези са овом, другом тенденцијом медијског конструисања слике смрти свакако је и трећа, можда и најочигледнија – представљање смрти у религијском дискурсу. Ово је свакако било у вези са процесом ревитализације улоге религије и цркве у животу друштва, као и са акцентовањем везе између религије и нације, које је, између осталих, вршило иначе претежно атеистички декларисано тадашње државно руководство. Приче о оним *изабраним смртима*, које су се појављивале у медијском простору, веома често су завршаване извештајем о црквеном испраћају покојника, што је бивало документовано и фотографијама на којима су се видели представници црквеног клера како присуствују сахрани (Политика 5. март 1992: 8). Поред тога, на странама *Полиџике* појављује се и одређени број текстова везаних за религијско тумачење смрти. Такав је текст о отварању кивота и пресвлачењу моштију кнеза Лазара, пропраћен фотографијом на којој се види део очуваног тела овог православног светитеља (Политика 5. март 1992: 11).¹⁴ Чест садржај овог медијског простора постаје и говор о празницима православне цркве, па се ту налазе и обавештења о *задушницама*, тј. о данима које Црква посвећује сећању на мртве (Политика 1. март 1992: 7).

Много пре него од очекиване одговаре или евентуалне потврде хипотеза изнетих у овом раду, период након 2000. године донео је нова питања и дилеме. Почетак миленијума означио је (бар у Србији) почетак промена у концепту медијског *иџиџиџи* информација. Повећање броја не само штампаних медија него и медија уопште, а посебно све масовнија употреба интернета, засигурно су ослабили могућност стварања хомогене слике стварности. *Полиџика* у овом периоду остаје донекле доследна свом стилу – неиндиректно и небрутално приказивање смрти, али уз приметан пораст броја текстова који се, на овај или онај начин, баве проблемом смрти. Поменимо само неке: текст о смртној казни у свету и код нас (Политика 5. јан. 2007: 5), серија текстова о девет јабуковачких жртава масовног убице (Политика 29. јула – 1. августа 2007), текст о масакрима почињеним од стране припадника парарелигијских организација (Политика 9. септ. 2007: 13), велики текст о опроштају од Казуа Танаке, значајног преводиоца дела српске књижевности на јапански језик. Занимљиво је поменути да је овај текст био пропраћен и фотографијом на којој је приказано расипање Танакиних кремираних посмртних остатака на београдском Ушћу (Политика 1. апр. 2007), што није уобичајен начин поступања са пепелом покојника у домаћој погребној пракси. Ту су и текстови о проблему недостатка простора за градска гробља (Политика 16. окт. 2007: 11; Политика 1. март 2008: 12), од којих се други наведени налази у *Полиџикином Културном годџику*, у коме се такође може приметити повећан број прилога који говоре о смрти: текст о ДНК анализи моштију деспота Стефана Лазаревића (Политика 17. феб. 2007: 8) и текст о самоубиствима познатих уметника (Политика 9. авг. 2008: 4). У другим штампаним медијима, а још

¹⁴ Занимљиво је приметити да се отварање кивота и пресвлачење моштију светог кнеза Лазара одиграло чак четири године пре него што је овај текст објављен у *Полиџици*, наиме 1988. године.

више на интернету, проналазе се екстремно отворене и бруталне слике смрти: од емитовања снимка извршења смртне казне над Садамом Хусеином¹⁵ и приказивања измасакираних тела учесника у последњим ратовима у региону¹⁶ до детаљног извештавања о жртвама саобраћајних и других несрећа, редовно пропраћеног фотографијама са отвореним приказивањем мртвих и унакажених тела погинулих.¹⁷ Сlike и извештаји о смрти *обичних* људи доспевају на прве стране новина. Оне делују паралишуће, а исту атмосферу сугерише и веома често проглашавање дана жалости због несрећних случајева.¹⁸

На основу изнесених примера постаје очигледно да – у ситуацији повећане медијске конкуренције – уверљивост, шокантност и снажан емотивни набој постају главна средства придобијања аудиторijума – средства која у други план стављају *истинитост* и *објективност*. Но нису ли она само замена за чврст и компактан идеолошки систем у коме је, такође, информација била у сенци интерпретације? Да ли, следећи хипотезу изнету раније у тексту, умножавање слика смрти сугерише слабљење моћи секуларних идеологија, њихово ослањање на религијске парадигме, или просто њихову немоћ да понуде конструктивну слику смрти? Да ли овакви медији сугеришу да је доминантна идеологија постала идеологија тржишта, поред које све остале, класичне политичке идеологије губе трку у освајању јавног простора? Чини се да је оно што је једино извесно након извршене анализе – чињеница да она оповргава тезу о савременом друштву као друштву које интензивно избегава говор о смрти. Међутим, да ли интензиван говор о смрти у њему значи и већу спремност (пост)модерног човека да се суочи са проблемом смрти, или управо одражава неконтролисано нарастање страха и тескобе? Пишући своју *Антропологију смрти* 1975. године, Тома се изјаснио у прилог потоње опције (Тома 1980 II: 303).¹⁹ Верујем, с правом. Такође, иако је почетак овог излагања упућивао на супротне ставове, чини се да је овај француски танатолог био у праву и када је негирао улогу медија у преношењу хијерофаније (Тома 1980 II: 137). У једном тренутку развоја, медијска слика смрти је могла бити, а вероватно је и била, компензација за обредну, празничну или какву другу колективну катарзу. Но умножавање и преовладавање садржаја забавног карактера (Лаш 1986: 138),²⁰ упоредо са повећавањем интензитета говора о смрти, представља пре пут ка отупљивању осећаја за трагичност *последњеј чина* не-

¹⁵ <http://www.blogovski.eu/2006/2/31/saddam-hussein-full-video-execution>

¹⁶ <http://images.google.com/images?hl=en&source=hp&q=masakri>.

¹⁷ <http://www.glas.javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-29-08-2007/ni-manjeg-sela-ni-strasnije-tragedije>, <http://www.vreme.com/cmc/view.php?id=850951>.

¹⁸ <http://www.cafe.ba/vijesti>; <http://www.naslovi.net/2008-07-12/>.

¹⁹ У истом правцу теку и закључци незаобилазне студије Филипа Аријеса: „Есеји о историји смрти на западу“, у којој аутор страх и тескобу коју савремени човек осећа у односу на смрт повезује са њеном деритуализацијом и трауматизујућом забраном јавног испољавања жалости (Аријес 1989).

²⁰ О примарној оријентацији прве екипе телевизијских уредника у Југославији ка забавним садржајима пише и М. Драгићевић-Шешић (2007: 740).

го што доприноси осећају његове светости. Ова констатација нас враћа на почетак нашег излагања, и донекле потврђује његове темељне поставке.

Ипак, време и простор у коме су настале претходно наведене и сада већ *класичне* танатоантрополошке и културолошке студије упућују нас на то да направимо још једну опаску у вези са ишчитавањем резултата овог истраживања. Процес који је у њему пропраћен одвијао се у специфичним историјско-политичко-културолошким околностима југословенског (пост)социјализма, који је подразумевао посебан концепт модернизације, као и извесно *кашњење* у односу на трендове *зайагної* света. Принципи медијског говора о смрти, који су за Л. В. Тому били очигледни још 1975. године, за нас то постају тек недавно. Ипак, то не значи да је југословенски пример био у потпуности изолован од општих тенденција западне цивилизације. Он управо егзистира као један историјски и идеолошки сегмент њеног развоја, и као такав можда може бити користан за нека будућа тумачења односа глобалног и локалног у процесу уједначавања и меркантилизације *културе*, који доноси почетак трећег миленијума.

Литература

- Arijes, Filip. 1989. *Eseji o istoriji smrti na zapadu. Od srednjeg veka do naših dana*. Beograd.
- Vensan, Luj-Toma. 1980. *Antropologija smrti I-II*. Beograd: Prosveta.
- Verdery, Katherine. 1999. *Political Lives of Dead Bodies. Reburial and Postsocialist Change*. New York: Columbia University Press.
- Горер, Цефри. 1998. *Порнографија смрти*. Градац 124/125. 28–31.
- Драгићевић-Шешић, Милена. 2007. *Приватни живот у времену телевизије*. У: Приватни живот код Срба у 20. веку, ур. Милан Ристић, 733–770. Београд: Клио.
- Ђорђевић, Јелена. 2009. *Postkultura*. Beograd: Clio.
- Laš, Kristofer. 1986. *Narcistička kultura. Američki život u doba smanjenih očekivanja*. Zagreb.
- Милошевић, Божидар. 1979. *Плач Луке Вулејића*. Политика 17. април.
- Павићевић, Александра. 2009а. *Дани жалости и време усјомена. Смрт, сахрана и сећање/памћење јавних личности у Србији у време социјализма и после њега*. Гласник Етнографског института LVII(1). 223–238.
- Pavićević, Aleksandra. 2009b. *Welcoming the Dead People. Exhumation and Reburial of Famous Deceased in Serbia*. U: *Dying and Death in 18th–21st century Europe*. Marius Rotar, Victor Tudor Rosu, Helen Frisby (eds). 307–326. Romania: Alba Iulia.
- Пушоњић, Бошко. 1979. *Нема више Црнице*. Политика 18. април.
- Radić, Radmila. 2002. *Crkva i srpsko pitanje*. U: *Srpska strana rata*, ur. Nebojša Popov, 301–339. Beograd: Samizdat Free B92.

Aleksandra Pavićević

Death in Media

Key words: death, media, ordinary people and heroes, ideology, fear and catharsis.

This paper discusses the role of media in a construction of public image, speech and presentation of death. The main research questions could be posed as follows: does the media discourse confirm a thesis about modern society as the one which intensely avoids encounter with Death, or does it defy it? Frequent images or hints of death in visual media- in films, informative and entertainment programs- suggest certain changes related to this issue in the past few decades. This analysis focuses on printed media, hence the paper assesses numerous issues of the daily journal *Политика* from 1963, 1972, 1973, 1979, 1985, 1991, 1995, 1999, 2007 and 2008, as well as some other daily journals after 2000. The analysis confirms a strong connection between the current political systems and ideology and speech about death. In addition, it reveals a political usage of this event but also speaks up about cultural and historical models, underlying all other constructions.

During the 1960's and 1970's, the presentations, including the speech about death relied on the traditional understandings about inevitability of death and dying, and alternatively on atheistic beliefs related to the progress and wellbeing of the society. In this particular discourse, death was present to a limited degree, serving primarily to glorify socialist order. The end of the 1970's witnessed an increase in the glorification of the death, correlated with the decrease of the dominant political ideology. On the other hand, the 1990's brought about more presence of the national and religious symbolism and glorification of the dead as heroes. After 2000, mercantilism is evident throughout the media. All of the media broadcast drastic images of death and dead, thus providing an answer to the posed question at the beginning of this paper- about the relationship of the modern society towards death- but nevertheless, this still leaves out many implicit consequences and possible meanings.